

Földesúr. 1511 óta adatolható *földesúr* szavunk kialakulása a TESz. magyarázata szerint alapvetően nem a hazai latinban azelőtt is ismert és használt *dominus terrestris* név következménye, mert — mint szól a magyarázat — a latin kifejezésben a szolgáló elemek, illetve a jobbágy feletti hatalmon van a hangsúly, míg a magyar *földesúr* hasonlóan az angol *landowner*-hez, a német *Gutsherr*-hez, vagy *Grundherr*-hez a föld, illetve a földtulajdon fölötti hatalmat fejezi ki, a földesúr tehát minden más előtt valamely földterület, mezőgazdasági termelő üzem, birtok ura (TESz. 1: 165). Anélkül, hogy vitatkozni akarnék az idézett állásponttal, régi törvényeink alapján a *dominus terrestris* kialakulását illetően szeretnék néhány adatot hozni, illetve ezekkel együtt magát a fogalmat is történelmileg pontosabbá tenni.

A klasszikus latinban is többjelentésű *dominus* 'tulajdonos' értelemben (a *domina*-val, vagyis úrnővel, úrasszonnyal egyetemben) már István első törvénykönyvében is ott van, *persona servilis*, illetve *ancillae*, tehát szolgaszemélyek, rabszolganők ura. (István I. 20., 29., ZÁVODSZKY LEVENTE, Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. 147, 150). Ugyanebben a szerepkörben látjuk viszont László törvényeiben (László I. 14., III. 5., 9., ZÁVODSZKY 170, 175—6). Kálmán 1100 körül keletkezett ún. első törvénykönyvében változik a helyzet, itt már valamely környék, táj, terület (*vicinum*, *vicinium*) ura (Kálmán I. 51., ZÁVODSZKY 190). Az Aranybulla 1231. évi megújításánál találkozunk a *dominus ville* (= a falu ura), *dominus fundi* (= a telek ura) és a *dominus terre* (= a föld ura) megnevezésekkel (Az Aranybulla megújítása 9., 33., KNAUZ NÁNDOR, II. Endre szabadságlevelei. Pest, 1869. 40, 44). Károly Róbert 1342. évi dekrétumában szintén a *dominus terrae* nevet használja (CorpJur. 1: 156). Zsigmond 1405. évi első dekrétumában tűnik fel (*domini terrestris* alakban) első ízben a *dominus terrestris* (Zsigmond 1405. I. 8, CorpJur. 1: 216). Használata a XV. század végétől, a Jagellókorban válik gyakorivá, mondhatni általánossá (CorpJur. 1: 440., 512., 538., 540., 542., 584., 616., 628., 660., 680., 682., 732., 764., 782., 806., 820. stb.). Párhuzamosan közben a 'földesúr' jelölésére is változatos terminológia alakul, pl. *dominus loci* 'a helység ura', *dominus possessionis* 'a birtok, a falu ura', *dominus colonorum* 'a jobbágyok ura' (CorpJur. 1: 534., 540., 542., 710.).

Az idézett adalékok pontosan tükrözik, hogyan válik a XI. század elején még félnomád *dominus*, a törvények szerint servusok és ancillák, a valóságban nyilván még hatalmas állatvagyon és egyéb javak ura, a XIII. század derekára egyre világosabban és egyértelműbben *dominus terrae*-vé, későbbi terminussal *dominus terrestris*-szé, azaz földesúrrá.

A fogalmak tisztázása érdekében ezúttal sem mulaszthatjuk el hangsúlyozni, hogy a nagy földtulajdonos, a mégoly roppant kiterjedésű földvagyontulajdonosa sem földesúr még. A nagy földtulajdon önmagában még senkit sem tesz földesúrrá. A klasszikus értelemben vett földesúr a feu-

dalizmus terméke, a feudalizmus a nagy földtulajdon, illetve a földtulajdon koncentrációja alapján jött létre, a földesuraság, a földesúri hatalom pedig csak ezután, nem máról holnapra, hanem fokozatosan, ahogy másutt is Európában, nálunk is az immunitas (= mentesség) jogi alapzatán.

Az *immunitas* (mentesség) intézményéről már kiváló szakemberek írtak, ezért csak a legszükségesebbekre szorítokozom. Az immunitas az ókori Rómában jött létre, szélesebb körben a Meroving-kortól terjedt el. Önálló bírói hatalmat, az állami adók,illetékek és bírságok beszedési jogát biztosította annak, aki megszerezte, illetve minden közteher alól mentesítette a neki alávetett népeiséget. Magyarországra már ebben a formában jutott el. Már István első törvénykönyve is említi az Istennek szentelt és az ő tiszteletére „sub regia immunitatis defensione”, azaz a „királyi mentesség védelme alá” helyezett birtokokat, és hogy az általa engedélyezett mentességet minden alattvaló sértetlenül tartozik megtartani (István I. 1., ZÁVODSZKY 142). Mint nem mellékes körülményre kell felhívniuk a figyelmet, hogy az idézett törvényhely a *possessio* (a birtok) nevet többes számban (*possessiones*) használja, aminek alapján megalapozott lehet a következtetés, hogy István több egyházi birtokot is felruházott az immunitás kiváltságával. Legrégibb okleveleink elemzése alapján Váczy Péter azt állapította meg, hogy István a pannonthalmi Szent Márton monostort és a Veszprémi püspökséget részesítette ebben az immunitásban, de a kettő közül igazában csak Pannonthalma immunitása kelt életre (VÁCZY PÉTER, Immunitas és jurisdictio: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. 1931. 13—40). PLEIDELL AMBRUS ugyane tárgyban írott tanulmányában rendkívül logikusan és meggyőzően mutatja ki, hogy a legvalószínűbben már a legkorábbi időktől fogva más egyházi méltóságok is rendelkeztek az immunitás kiváltságával. „Mindenekelőtt az Esztergomi Érsekségre kell gondolnunk — írja —, mert elképzelhetetlen, hogy az ország legelső egyházánál bármely magyarországi egyház is több jogot élvezhetett volna.” Majd summásan szögezi le: „Nyilvánvaló tehát, hogy régi idő óta immunitást élveztek Magyarországon az összes királyi monostorok, s ... az összes érseki és püspöki egyházak, valamint a királyi prépostságok is.” (PLEIDELL AMBRUS, Egyházi és világi immunitás: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve IV. 1934. 42—55).

Számos emléket találni az egyház által élvezett immunitásnak törvényeinkben is. Így például hogy egyháziak és világiak pere esetén egyházi személy csak a püspök vagy az esperes pecsétjével volt idézhető, és kihallgatni is ugyanezek jelenlétében lehetett. Vagy: törvény mondta ki, hogy a püspökön kívül senki se merészeljen magának hatalmat szerezni az egyházban (Kálmán I. 6., 65., ZÁVODSZKY 184, 191). Az 1100 körül tartott esztergomi zsinat alkalmával az első határozat mondta ki: „Hogy az egyházi személyekre vagy az egyházi dolgokra vonatkozó pereket az egyházi törvényeknek megfelelően kell befejezni.” (ZÁVODSZKY 198). Nem kétséges, mindezek az egyháziak törvénykezési kiváltsága (*privilegium fori*) alapján is értelmezhetők, teljes kiterjedésükben csak az immunitas figyelembevételével érthetők. Így teljesen természetes, hogy az egyház kebelében lassan kialakult a földesúri hatalom, és a magyar társadalomban is megjelent (egyelőre alacsony számban) az *egyházi földesúr*. (A XII. században az esztergomi érsek, a pannonthalmi apát, a veszprémi, az egri püspök és még néhány már egészen biztosan földesúr.)

Világi urak és hatalmasságok immunitásáról a XII. század vége előtt nincs tudomásunk. Előzményei feltétlenül voltak. Lehetetlen ugyanis (mint idézett tanulmányában erre már VÁCZY PÉTER is felhívta a figyelmet), hogy a világi kis- és nagyurak szolgálkai, szolgáló népeik fölött hatalmat ne gyakoroltak volna. Figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy a nemesek udvarában és környezetében László és Kálmán törvényei már poroszlót említenek (László III/12., Kálmán I. 51., ZÁVODSZKY 177, 190). A poroszló (*pristaldus*) pedig kifejezetten hatósági személy, és poroszlója is a királynak, főméltóságoknak, a püspököknek, ispánnak, bírónak van (vö.: szabolcsi zsinat 40. határozata, Kálmán I. 28., 29., 30., 31., ZÁVODSZKY 164—5, 187). A poroszló megjelenése már önmagában is valamilyen hatósági elemre, mozzanatra utal. Ezt látszik alátámasztani az a PLEIDELL AMBRUS által is hivatkozott törvény, mely szerint ha valamely nemes udvarában lopás történik, az udvarház urának vagy poroszlójának kell jelenteni. Ha egyik sincs otthon, tíz napig várjanak, és ha

a tizenegyedik napon se jönnének haza, a tolvajt bíró elé kell állítani (László III. 12., ZÁVODSZKY 176—7). Bár a törvény nem mondja ki, teljesen logikus következtetés: különben ha az úr vagy poroszlója otthon volna, vagy a várakozási időnek megadott tíz nap folyamán hazaérkezne, akkor ő vagy poroszlója ítélkezne a tolvaj fölött.

1193-ban Bertalan comes adománylevelével kezdődik a világiak immunitással való megadományozása. Három évtized múltán az Aranybullában pedig már törvények intézkednek kiterjesztéséről. Így értelmezhetjük, hogy a bulla mentesíti a szállásadás alól a serviensek házait és falvait, a lovászoknak, pecéreknek, solymároknak megtiltja, hogy a serviensek falvaiba szálljanak, a király disznai hozzájárulásuk nélkül nem legelhetnek a serviensek erdeiben és rétjein, megígéri, hogy semmiféle adót sem fognak szedni a serviensek prédiumain, se az egyházas népeitől, végül a megyei ispánok csak tized- és pénzügyekben ítélkezhetnek a serviensek prédiumain (Aranybulla 3., 5., 15., 22., KNAUZ NÁNDOR i. m. 20—1, 23—4). Mindezeket a bulla 1231. évi kiadása is megerősítette, hozzátéve, hogy az egyházak és a serviensek népeit a továbbiakban nem kényszerítik kerítések vágására és árkok ásására, kertekben vagy királyi épületekben, műhelyekben való munkára (Aranybulla megújítása 28., KNAUZ i. m. 43—4). Ezekkel együtt az is kimondatik, hogy az olyan személy ügyében, akinek nem szolgáltattak igazságot, „a falu ura, bárki legyen is az, akár érsek, akár püspök, akár nemes, személyesen tartozzék az ügyben igazságos ítéletet mondani”. És azt a nemest, aki nem szolgáltattat igazságot, saját egyházmegyéjében a püspök közösítse ki, és a király mindaddig kiközösítettnek fogja tekinteni, míg a sérelmet szenvedettnek nem ad megfelelő módon elégtételt (Aranybulla megújítása 9., 10., KNAUZ i. m. 40—1). A törvény tehát súlyos felelősség terhe mellett, kötelezően rendelte el az úri igazságszolgáltatást, amivel lényegében kibontakozott a földesúri hatalom. Tényként szögezhetjük le tehát, hogy földesurakról, földesúri státuszról, földesúri hatalomról a magyar történetben igazán ettől fogva beszélhetünk.

KÁVÁSSY SÁNDOR